

Łukasz Ryszka, ks. Grzegorz Godawa

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

IDEA LICZNYCH BEATYFIKACJI I KANONIZACJI W PEDAGOGII JANA PAWŁA II

Abstract **The concept of numerous beatifications and canonizations in the pedagogy of John Paul II.** From the very beginning the Church has been caring for the vocation to sanctity which is perceived as the core of Christian life. Teaching sanctity may have different forms. One of the most essential of them is presenting the example of one's life. The figures of saints and blessed are of great help during the process of becoming a mature person. They had a crucial educational function in John Paul II's teaching as they encouraged to follow the ideal of sanctity. Therefore, the concept of numerous beatifications and canonizations in Pope's teaching has pedagogical significance. Implementing the rules of the pedagogy of sanctity is the mission of the Church which should be recalled in the context of John Paul II's canonization.

Kościół od początku pielęgnował powołanie do świętości jako pełni życia chrześcijańskiego. Wychowanie do świętości może być realizowane na różne sposoby, wśród których osobisty przykład odgrywa wyjątkową rolę. Postacie świętych i błogosławionych są cenną pomocą w dojrzewaniu do pełni rozwoju człowieka. W nauczaniu Jana Pawła II pełnili oni bardzo ważną funkcję wychowawczą: przybliżali ideał świętości i stanowili zachętę do jego realizacji. Idea licznych beatyfikacji i kanonizacji realizowana przez świętego papieża ma więc znaczenie pedagogiczne. Realizacja zasad pedagogiki świętości jest zadaniem dla Kościoła, które warto przypomnieć w kontekście kanonizacji Jana Pawła II.

Keywords: sanctity, John Paul II, educational process, beatification, canonization
świętość, Jan Paweł II, wychowanie, beatyfikacja, kanonizacja

Kanonizacja Jana Pawła II uświadamia, że swoista cykliczność czasu i wydarzeń ma swoją niezwykłą logikę, zakorzoną w Opatrzności Bożej. Warto więc przypomnieć

ideę świętości i wychowania do niej, o których tak wiele nauczał papież. Wynosząc na ołtarze oraz ogłaszając świętymi wielu członków Kościoła, wskazywał drogę, którą sam kroczył i którą dzisiaj proponuje wyznawcom Chrystusa. Jest to droga dojrzewania do świętości w oparciu o zasady zakorzenione w Ewangelii i wsparte doświadczeniem pedagogicznym. Ich przedstawienie wydaje się zagadnieniem, któremu warto poświęcić uwagę, zwłaszcza w kontekście przekonania wciąż obecnego w świadomości wielu wiernych, że świętość jest zarezerwowana dla wybranych, a jej zdobycie dokonuje się w irracjonalny i nieokreślony sposób¹.

Świętość człowieka ma swoje źródło w świętości samego Boga i od Niego czerpie swą moc. Do urzeczywistnienia tej postawy człowiekowi potrzebne jest jednak również wychowanie. Może być ono realizowane na różne sposoby, wśród których istotną rolę odgrywa osobisty przykład. Wydaje się, że święci i błogosławieni mogą być szczególnie cenną pomocą w dojrzewaniu do pełni rozwoju człowieka. Nakreślają oni perspektywę rozwoju opartą o wychowanie, które „stanowi pewnego rodzaju drogę do «społeczności świętych»”². Dzięki niemu osoba wzrasta i dochodzi do aktualizacji potencjału łaski otrzymanej przez akt stworzenia i przywróconej przez odkupienie Chrystusa.

Idea licznych beatyfikacji i kanonizacji realizowana przez Jana Pawła II ma więc znaczenie pedagogiczne, dla którego zarysowania potrzebne jest przypomnienie podstawowych prawd o świętości oraz sposobach dążenia do niej.

1. ŚWIĘTOŚĆ PROGRAMEM KOŚCIOŁA

Świętość jest bez wątpienia jednym z głównych tematów poruszanych przez Jana Pawła II³. Jej źródłem jest Bóg, którego Imię jest święte (Łk 1, 49). Świętość należy do natury Kościoła, ziemskiego ciała zmartwychwstałego Chrystusa, będąc jedną z jego cech charakterystycznych. Można więc powiedzieć, że gdyby Kościół nie był święty, nie byłby prawdziwym Kościołem Chrystusa. Kościół będzie Go ukazywał – w swym życiu i w różnorodnych dziełach – w takim stopniu, w jakim będzie odzwierciedleniem świętości Tego, który jest świętością samego Ojca, przejawiającą się w czasie i w historii⁴.

Jan Paweł II, wielokrotnie poruszając w wypowiedziach temat świętości, przedstawił istotę świętości Kościoła, mówiąc, że został on założony przez Chrystusa z myślą o człowieku i że pierwszym celem działalności tej wspólnoty jest uświęcenie człowieka, gdyż tego pragnie wieczna miłość Boga w Trójcy⁵. Jest ona w swej istocie tajemnicą świętości, bo to właśnie świętość „lepiej niż cokolwiek innego wyraża tajemnicę Kościoła”⁶.

¹ Jan Paweł II pokazał nam świętość, www.ekai.pl/wydarzenia/x33729/jan-pawel-ii-pokazal-nam-swietosc/ (8.10.2013).

² K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom religijnym – elementy teorii i praktyki pedagogicznej*, [w:] K. Chałas, A. Maj, J. Mariański, *Wychowanie ku wartościom religijnym. Elementy teorii i praktyki*, Lublin–Kielce 2009, t. 4, s. 460.

³ J. S. Martins, *Święci i świętość według Jana Pawła II*, www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THO/25jp/martins_swietosc.html (8.10.2013).

⁴ J. S. Martins, *Święci...*, dz. cyt.

⁵ Por. J. S. Martins, *Święci...*, dz. cyt.

⁶ Jan Paweł II, list apost. *Novo millennio ineunte*, 7.

W książce *Przekroczyć próg nadziei* papież napisał:

Ale w czym tkwi prawdziwa siła Kościoła? Oczywiście siłą Kościoła na Wschodzie i Zachodzie poprzez wszystkie epoki są i pozostaną zawsze święci, to znaczą ci, którzy uczynili prawdę Chrystusa swoją własną prawdą, którzy poszli tą drogą, którą jest On sam, którzy żyli życiem, jakie z Niego płynie w Duchu Świętym. A tych świętych Kościołowi wciąż nie brak na Wschodzie i na Zachodzie⁷.

Święci i błogosławieni, stając się naśladowcami Chrystusa, stanowią nie tylko o sile Kościoła, ale również o dynamizmie jego rozwoju. Poprzez swoje słowa i świadectwo życia stają się także znakami obecności Boga w świecie.

Bóg na różne sposoby przemawia do ludzi, także poprzez świętych. Sobór Watykański II naucza tym słowami: „W życiu tych, którzy będąc współuczestnikami naszego człowieczeństwa, w sposób jednak doskonalszy przemieniają się według wzoru Chrystusa (2 Kor 3, 18), Bóg ukazuje ludziom naocznie swoją obecność i swoje oblicze. W nich do nas sam przemawia i daje nam znak swojego królestwa”⁸. Świeci są więc rezonansem Bożej świętości.

Kościół od początku pielęgnował powołanie do świętości jako pełni życia chrześcijańskiego. Dlatego celem różnorodnej działalności Kościoła oraz jego struktur było i jest budzenie świętości w wiernych. Konstytucja *Lumen gentium* stwierdza, że Kościół istnieje po to, by świętość mogła kształtować człowieka i aby w ten sposób stał się on uczestnikiem świętości Boga⁹. Taki jest cel, a zatem również taki jest priorytet całej działalności duszpasterskiej Kościoła. Jan Paweł II ujął to słowami: „Świętość Kościoła jest tajemnym źródłem i nieomylną miarą jego apostołskiego zaangażowania oraz misyjnego zapału”¹⁰. Jak dopowiadał, świętość jest „podstawową przesłanką i niezbędnym warunkiem do tego, aby Kościół mógł realizować swoją zbawczą misję”¹¹. To ona sprawia, że słowo głoszone jest wiarygodne, a zatem skuteczne¹². Tylko Kościół, który jest święty i głęboko rozmiłowany w Panu, może wymagać, aby ludzie słuchali tego, co głosi.

Należy podkreślić, że ewangelizacja poprzez ogłaszanie świętych i błogosławionych była jedną z przewodnich idei pontyfikatu Jana Pawła II. Ojciec święty pisał: „Dzisiaj trzeba na nowo z przekonaniem zalecać wszystkim dążenie do tej «wysokiej miary» zwyczajnego życia chrześcijańskiego”¹³. Pozorny paradoks kryjący się w sformułowaniu „wysoka miara zwyczajnego życia” w celny sposób określa istotę świętości: jest ona zdobywana w zwykłych okolicznościach życia, pośród radości i trosk dnia codziennego. Drogą jej osiągnięcia jest nadawanie istotnego znaczenia prostym gestom, słowom, postawom, przez co zostają one uświęcone: „Szukajcie świętości w codziennym życiu” – apelował Jan Paweł II¹⁴.

⁷ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messoriego, Lublin 1994, s. 135.

⁸ Sobór Watykański II, konst. *Lumen gentium*, 50.

⁹ Sobór Watykański II, konst. *Lumen gentium*, 48.

¹⁰ Jan Paweł II, adhort. apost. *Christifideles laici*, 17.

¹¹ Jan Paweł II, *Christifideles laici*, 17.

¹² J. S. Martins, *Święci...*, dz. cyt.

¹³ Jan Paweł II, *Novo millennio ineunte*, 31.

¹⁴ Jan Paweł II, *Homilia w Mariborze, 19 maja 1996 roku*, „L'Osservatore Romano” (1996) 7–8, s. 14.

Dążenie do ideału świętości wiąże się z wysiłkiem rozwoju własnego człowieczeństwa oraz pokonywania licznych przeszkód. By wspomóc ten wysiłek, potrzebny jest wychowawca, który wskaże właściwe ścieżki realizacji powołania do świętości i ułatwi proces wzrastania w wierze. Dla lepszego zrozumienia tego procesu warto przedstawić zarys pedagogii Jana Pawła II.

2. WYCHOWANIE DO ŚWIĘTOŚCI W PEDAGOGII JANA PAWŁA II

Idea wychowania, wyraźnie obecna w doktrynie Jana Pawła II, ma ścisły związek z tzw. „normą personalistyczną”, odwołującą się do godności człowieka jako osoby, stąd wychowanie służy „uczłowieczeniu” człowieka¹⁵. Rozwój jego osobowości, oparty o cele wynikające z obiektywnie istniejących wartości, stanowi sens wychowania. Definiując istotę wychowania, Jan Paweł II powiedział w siedzibie UNESCO 2 czerwca 1980 roku: „W wychowaniu chodzi głównie o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, ażeby bardziej «był», a nie tylko więcej «miał»”¹⁶. Pełnia człowieczeństwa ma wyraźny związek z duchowością, a nawet z nieśmiertelnością osoby ludzkiej¹⁷, przez co stanowi nadrzędny cel rozwoju człowieka.

Udoskonalenie człowieka na wzór Chrystusa dokonuje się w głównej mierze przez wdrożenie postaw i wartości moralnych. Ważnym celem jest wprowadzenie wychowanka w podejmowanie odpowiedzialnych, osobistych wyborów. Bardziej uszczegółowione ujęcie teleologiczne pozwala na skonkretyzowanie przedstawionych założeń: „Z celów ogólnych wprost pochodzą trzy cele szczegółowe: rozwój człowieczeństwa przez życie wolnością, odpowiedzialność za prawdę oraz sprawiedliwość prowadząca do miłości”¹⁸. Stopniowe realizowanie tych celów pozwala na zbliżanie się do ideału wychowawczego. Jan Paweł II, akcentując rolę założeń aksjologicznych w wychowaniu, przedłożył je nad zadanie określenia metod i sposobów ich realizacji.

Pedagogia papieża zakłada, że do świętości trzeba ciągle dorastać, stąd wynika konieczność podejmowania oddziaływań wychowawczych, aktualizujących potencjał łaski otrzymanej od Boga. Używając pojęcia pedagogika świętości¹⁹, Jan Paweł II zwracał uwagę na szerokie perspektywy rozwoju człowieka, a jednocześnie na potrzebę włączenia go w strumień oddziaływań wychowawczych. Wychowanie proponowane przez Jana Pawła II ma ściśle integralny charakter, to znaczy promuje holistyczne ujęcie człowieka, dopatrując się w nim podstaw rzeczywistego rozwoju jednostki. Dlatego można przyjąć, iż wychowanie „nie jest czymś narzuconym. Jest też swego rodzaju możliwością naznaczoną ryzykiem, ponieważ ze względu na wolność osoby intencja wychowawcy nie wystarcza i projekt wychowania nie zawsze ma możliwość zrealizowania się w pełni. Wolność dojrzałego wyboru i bycia, panowania nad sobą i szanowania dobra innych sta-

¹⁵ M. Leszczyńska, *Pedagogiczne idee Jana Pawła II o wychowaniu młodzieży*, [w:] *Pedagogia Jana Pawła II w XXI wieku. Teoria i praktyka*, red. N. Nyczkało, Stalowa Wola 2008, s. 235.

¹⁶ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w UNESCO 1980*, [w:] Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, Rzym 1986, s. 71.

¹⁷ A. Rynio, *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*, Lublin 2004, s. 354.

¹⁸ A. Makówka, *Pedagogia ewangeliczna Jana Pawła II*, Kalwaria Zebrzydowska 2003, s. 107.

¹⁹ Jan Paweł II, *Novo millennio ineunte*, 31.

nowi tu naturalne wyposażenie osoby²⁰. Podkreślenie wątku wolnej woli wychowanka ogranicza metodykę oddziaływań wychowawczych do tych metod i technik, które opierają się na wolności człowieka.

Metodami, które nie narzucają określonych celów, ale je proponują i przybliżają, są naśladowanie i modelowanie. Naśladownictwo, które jest formą wchodzenia osób we wzajemną relację²¹, stanowi jeden z podstawowych mechanizmów obecnych w wychowaniu, zwłaszcza dzieci i młodzieży. Polega ono na działaniu, którego wzorem jest postępowanie i poglądy innych. Wartość pedagogiczna naśladownictwa zależy od samego wzoru, dlatego „w dobrze zorganizowanym procesie wychowawczym otacza się wychowanków wzorami reprezentującymi te cechy, które chce się im zaszczyścić²². Osobami stawianymi za wzór mogą być rodzice, nauczyciele, a także postacie z historii i współczesności²³, z którymi wychowanek nie ma kontaktu w sensie fizycznym, ale może poznawać i naśladować ich postępowanie.

Modelowanie jest mechanizmem bardziej wysublimowanym w stosunku do naśladownictwa. Obejmuje ono dwie fazy: przyswojenie i wykonanie²⁴. Pierwszy etap polega na zrozumieniu sensu danego działania i utrwaleniu go w pamięci. Nie oznacza to podejmowania działań naśladowujących model, gdyż do tego potrzebne jest włączenie odpowiednich sprawności i umiejętności oraz posiadanie silnej motywacji do postępowania według przyswojonego modelu. W powyższym kontekście można określić dwa priorytetowe cele wychowawcze: wspomaganie wychowanków w przyjęciu daru świętości oraz w udzieleniu odpowiedzi na ten dar²⁵. Pierwszy polega na odkryciu, czym jest wola Boża i jak należy ją realizować. Ważne jest podkreślenie, że wypełnienie woli Bożej, leżące u podstaw teologii świętości, winno dokonywać się w duchu miłości. W ten sposób człowiek odpowiada na dar miłości Boga i rodzi się w nim pragnienie tego, czego Bóg pragnie²⁶.

Z zamiarem realizacji woli Boga w osobistym życiu związane jest pojęcie ascezy. W refleksji teologicznej dotyczącej jej rozumienia na gruncie chrześcijańskim wyraźnie akcentuje się osobisty wysiłek i zaangażowanie się osoby²⁷. Można zauważyć, że w przestrzeni spotkania człowieka z Bogiem istnieją, podobnie jak w każdym procesie wychowawczym, dwa źródła oddziaływań: wychowawczy wpływ Boga oraz aktywność własna człowieka. Oba spotykają się w podmiocie ludzkim, będącym przestrzenią doświadczeń religijnych.

Modelowanie obecne w pedagogice świętości wymaga umiejętności przetransponowania zaobserwowanego postępowania do warunków życia wychowanka, przez co staje się działaniem twórczym. Otwiera w ten sposób perspektywę samowychowania, rozumianego jako „czynne ustosunkowanie się podmiotu do procesu własnego rozwoju²⁸. Samowychowanie wyraża się w regulowaniu własnego postępowania i działania zgodnie z przyjętymi wzorcami i wartościami. Cechą charakterystyczną zawartą

²⁰ A. Rynio, *Integralne...*, dz. cyt., s. 355.

²¹ Por. J. Mastalski, *Zarys teorii wychowania*, Kraków 2002, s. 130.

²² *Naśladownictwo*, [w:] W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004, s. 263.

²³ *Naśladownictwo*, [w:] W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 263.

²⁴ *Psychologia wychowawcza*, red. M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, Warszawa 1998, t. 2, s. 48.

²⁵ K. Chałas, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 415.

²⁶ K. Chałas, *Wychowanie...*, dz. cyt., s. 416.

²⁷ J. W. Gogola, *Teologia komunii z Bogiem*, Kraków 2003, s. 208–209.

²⁸ I. Jundziłł, *Samowychowanie*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1997, s. 716–717.

w polu znaczeniowym tego pojęcia jest aktywność podmiotu uczestniczącego w tym procesie. W perspektywie samowychowania, będącego najdojrzalszą formą realizacji procesu wychowawczego, można mówić o kreowaniu relacji człowieka wobec sfery *sacrum*. W perspektywie koncepcji wychowawczej papieża można stwierdzić, iż „całe magisterium nauczania Jana Pawła II było przekazem nie tylko ewangelicznym, ale także pedagogicznym odnoszącym się również do samowychowania”²⁹.

W pedagogii Jana Pawła II jest obecne wyraźne skierowanie procesu wychowawczego w stronę Jezusa Chrystusa jako najdoskonalszego wzoru wychowawczego. Pierwszym wzorem moralnym jest On sam, ale w optymistycznej wizji personalistycznej nie brak miejsca dla wychowawców realizujących Jego wskazania. Są oni godni naśladowania, o ile sami naśladowują Chrystusa: „Wzorem moralnym, tzn. przedmiotem do naśladowania, jest zawsze osoba, której moralna doskonałość unaocznia się w jej postępowaniu”³⁰. Ojciec święty w homiliach wygłaszanych przy okazji licznych beatyfikacji czy kanonizacji wielokrotnie podkreślał rolę wzorów moralnych w kształtowaniu doskonałości chrześcijańskiej. Dla wielu osób identyfikujących się z pokoleniem JP II wychowawczym wzorem osobowym był i jest Jan Paweł II, którego postawa życiowa i religijna jest czytelnym odzwierciedleniem ideału chrześcijanina.

Ważnym pojęciem związanym z pedagogiką świętości jest nawrócenie, które jest często punktem zwrotnym w drodze do Boga. Nawrócenie polega na radykalnej zmianie w poglądach, zachowaniu lub wyznawanych wartościach w obrębie kiedyś otrzymanej lub nowej wiary³¹. Wśród motywów nawrócenia wymienić należy czynniki intelektualne, emocjonalne oraz mistyczne. Dynamiczność procesu nawrócenia obrazują dwa rodzaje konwersji: nagłe i stopniowe. Pierwsze z nich zachodzi pod wpływem dramatycznego doświadczenia, w którym pojawia się odczucie, że Bóg wta rgnął do psychiki człowieka, wypełniając zaistniałą pustkę. Władysław Prężyna zauważa, że mimo dynamiczności nagłej konwersji wydaje się, że każde nawrócenie jest poprzedzone okresem pewnego przygotowania³², związanego z oddziaływaniem łaski Bożej na człowieka.

Nawrócenie stopniowe dokonuje się łagodniej, bez zjawiska silnego wstrząsu psychicznego. Opiera się ono na intensywnym poszukiwaniu sensu i znaczenia życia, wyeksponowaniu potrzeb poznawczych oraz stopniowym dorastaniu do głębszego rozumienia religii i jej pełnej akceptacji. Osoba nawrócona doświadcza w sobie skutków dokonanej konwersji, do których należy odczucie gwałtownego wzrostu duchowego i zjednoczenia podzielonej jaźni, zmiana kierunku życia, pragnienie oddania się nowo poznany wartościom³³. Nawrócenie posiada wymiar wychowawczy, który staje się widoczny podczas procesu następującego po radykalnej zmianie życia.

Papież mówił o różnych drogach zdobywania świętości, a co za tym idzie konieczności dostosowania oddziaływań wychowawczych do każdego człowieka, gdyż „jest oczywiste, że istnieją różne indywidualne drogi do świętości, wymagające prawdziwej pedagogiki świętości, która zdolna jest dostosować się do rytmu poszczególnych osób. Winna ona łączyć całe bogactwo propozycji dostępnych dla wszystkich z tradycyjnymi formami

²⁹ B. Kołek, A. Spalek, *Samowychowanie w ujęciu Jana Pawła II*, [w:] *Wychowanie ku wartościom w świetle nauczania Jana Pawła II. Elementy teorii i praktyki*, red. K. Chałas, Lublin–Kielce 2006, t. 4, s. 53.

³⁰ K. Wojtyła, *Zagadnienia podmiotu moralności*, Lublin 1991, s. 130.

³¹ J. Makselon, *Dynamika religijności*, [w:] *Psychologia dla teologów*, red. J. Makselon, Kraków 1995, s. 302.

³² W. Prężyna, *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*, Lublin 1981, s. 19.

³³ J. Makselon, *Dynamika...*, dz. cyt., s. 305–307.

pomocy indywidualnej i grupowej oraz z nowszymi formami udostępnianymi przez stowarzyszenia i ruchy uznane przez Kościół³⁴. Pedagogika świętości zakłada różnorodność form wspierania wychowanków w zdobywaniu świętości. Papież, realizując to założenie, podejmował wiele inicjatyw ewangelizacyjnych, przełamywał bariery i stereotypy, by przekazać prawdę o miłości Boga. Jedną z form jego pedagogii było wskazywanie na świętych i błogosławionych jako na wzory w naśladowaniu Chrystusa.

1. PEDAGOGICZNY WYMIAR BEATYFIKACJI I KANONIZACJI

Wynosząc na ołtarze wielu świętych, Jan Paweł II pragnął zachęcić Kościół do postępowania na drodze do świętości oraz dowieść wszystkim sceptykom, że życie według Kazania na górze jest nie tylko możliwe, ale wręcz konieczne. Stąd liczne beatyfikacje i kanonizacje nazywał swoistymi „żniwami” Kościoła³⁵, bowiem ci nowi święci i błogosławieni są bogactwem Kościoła, zaświadczają również o tym, że Kościół skutecznie przekazuje wartości moralne. Aby usprawnić i przyspieszyć procedurę kanonizacyjną, która przez wiele stuleci była bardzo skomplikowana, Jan Paweł II u początków swego pontyfikatu polecił zreformować prawo kanonizacyjne i dostosować je do współczesnych wymogów, by kandydaci do chwały ołtarzy, a przede wszystkim wierni, nie musieli na ten akt zbyt długo czekać. Stało się to z chwilą opublikowania 25 stycznia 1983 roku konstytucji apostolskiej *Divinus Perfectionis Magister* i norm wykonawczych³⁶.

Faktycznie nowe prawodawstwo bardzo ułatwiło prowadzenie procesów na szczeblu zarówno diecezjalnym, jak i apostolskim. Konsekwencje tego są oczywiste: od pontyfikatu Klemensa VIII w 1592 roku do pontyfikatu Jana Pawła II w 1978 roku papieże kanonizowali 290 osób i beatyfikowali ich ponad 800. Od Jana Pawła II można mówić o prawdziwej rewolucji liczbowej, bowiem beatyfikował on 1329 sług Bożych i kanonizował 473 błogosławionych. Wszystkich razem: 1802³⁷.

W kilku przypadkach były to kanonizacje i beatyfikacje zbiorowe, głównie męczenników, m.in. 120 męczenników chińskich, 116 męczenników wietnamskich, 25 męczenników meksykańskich, 64 męczenników rewolucji francuskiej, 233 męczenników hiszpańskich, 108 polskich męczenników obozów koncentracyjnych, 13 męczenników z Podlasia, 25 męczenników z Ukrainy. Papież bardzo dbał o to, by wierni w każdym narodzie mogli oddawać cześć błogosławionemu lub świętemu wywodzącemu się z ich kraju. Jan Paweł II w ciągu swego pontyfikatu przewodniczył ponad 150 ceremoniom beatyfikacji i kanonizacji³⁸.

Rozpatrując kwestię wychowawczego wymiaru ogłaszania świętymi i błogosławionymi ludzi, którzy w swym życiu w radykalny sposób dążyli do zrealizowania ideału życia chrześcijańskiego, warto spojrzeć na to zagadnienie w potrójnej perspektywie: ich

³⁴ Jan Paweł II, *Novo millennio ineunte*, 31.

³⁵ J. S. Martins, *Święci...*, dz. cyt.

³⁶ G. Bartoszewski, *Błogosławiony Jan Paweł II – promotor świętości*, www.radiomaryja.pl (8.10.2013).

³⁷ G. Bartoszewski, *Błogosławiony Jan Paweł II...*, dz. cyt.

³⁸ W. Rędzioch, E. Nowak, *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych*, www.niedziela.pl/arttykul/67683/nd/Kongregacja-Spraw-Kanonizacyjnych (8.10.2013).

drogi do świętości, świadectwa godności oraz wzorów osobowych³⁹. Wydaje się, że takie spojrzenie umożliwił zarysowanie pedagogicznego znaczenia uświęcającej roli Kościoła, realizowanej przez następcę św. Piotra.

A. ZNACZENIE DROGI DO ŚWIĘTOŚCI

Beatyfikacje i kanonizacje ogłaszane przez Jana Pawła II miały zawsze uroczysty charakter. Już sama czynna obecność papieża w czasie mszy beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych świadczyła, że przywiązuje on dużą wagę do tych świętych czynności. W homiliach papieskich wygłaszanych w tych okolicznościach bardzo często pojawiał się wątek drogi do świętości, którą przeszedł nowy błogosławiony lub święty, niezależnie od posiadanego statusu społecznego:

Dla Jana Pawła II wszyscy kandydaci do chwały ołtarzy byli równie ważni. Nie było listy faworytów. Papież doceniał prostych, skromnych ludzi, tych, którzy szli drogą świętości. Były to osoby oceniane jakby na drugim planie w porównaniu z założycielami zakonów, papieżami czy cesarzami. W tej grupie znaleźli się więzieni biskupi, torturowani i zmuszani do milczenia, kapłani prześladowani przez reżimy. Jedni i drudzy zapłacili życiem za swoją wierność Ewangelii i Kościołowi. Są wśród nich młodzi katecheci, jak też osoby oddane pracy misyjnej. Papież Polak doceniał tych, którzy przeszli przez życie, nie oczekując na nagrody czy uznanie⁴⁰.

Spojrzenie na ziemski odcinek życia świętych pozwala na zaprezentowanie różnych dróg do osiągnięcia świętości. Błogosławieni i święci to postacie „ewangeliczne”, świadkowie Ewangelii, wcielający ją w swoje życie. Ponieważ powołanie do świętości ma powszechny zakres, każda droga, na której człowiek stara się wypełnić wolę Boga, staje się dla niego drogą uświęcenia. Pokazując proces dorastania do świętości, Jan Paweł II starał się przybliżyć wiernym ten ideał, tak różnorodny w swej prostocie: „Nie należy mylnie pojmować tego ideału doskonałości jako swego rodzaju wizji życia nadzwyczajnego, dostępnego jedynie wybranym «geniuszom» świętości. Drogi świętości są wielorakie i dostosowane do każdego powołania” – pisał Jan Paweł II⁴¹. Jego słowa przypominały, że nikt nie może zwolnić się z obowiązku zdobywania świętości, nawet jeśli jest osobą nieznaną i w powszechnym przekonaniu mało znaczącą.

Ważną kwestią związaną z wychowaniem w oparciu o życiorysy świętych jest nawrócenie, które niejednokrotnie poprzedzało wejście na drogę świętości. Jan Paweł II podkreślał rolę nawrócenia, rozumianego jako skutek szczególnego oddziaływania łaski Boga i wskazywał je Kościołowi jako zadanie. Wielkie, spektakularne nawrócenia oraz trud codziennego stawania się lepszym były dla papieża darami Bożej Opatrzności. Egzemplifikacją może być postać św. Teresy Benedykty od Krzyża – Edyty Stein. Po nawróceniu na wiarę katolicką wstąpiła do Karmelu, a w czasie okupacji hitlerowskiej oddała życie za

³⁹ A. Spalek, *Każdy powołany jest do świętości*, [w:] *Wychowanie ku wartościom...*, dz. cyt., s. 351.

⁴⁰ G. Bartoszewski, *Błogosławiony Jan Paweł II...*, dz. cyt.

⁴¹ Jan Paweł II, *Novo millennio ineunte*, 31.

wiarę. Jan Paweł II dokonał beatyfikacji Edyty Stein w Kolonii 1 maja 1987 roku, a kanonizował ją 11 października 1998 roku.

W homilii podczas mszy kanonizacyjnej Jan Paweł II powiedział:

Miłość Chrystusa była ogniem, który rozpałił życie siostry Teresy Benedykty od Krzyża. Ten ogień ogarnął ją znacznie wcześniej, niż to sobie uświadomiła. Jako pierwszy cel Edyta Stein wyznaczyła sobie wolność. Przez długi czas była osobą poszukującą. Jej umysł nieustrudzenie dociekał prawdy, a jej serce otwierało się na nadzieję. Z zapalem przemierzała niełatwą drogę filozofii i dlatego została ostatecznie wynagrodzona: zdobyła prawdę. Trafniej można powiedzieć, że została zdobyta przez prawdę. Odkryła bowiem, że prawda ma na imię Jezus Chrystus⁴².

Drogi życia świętych i błogosławionych ukazywane przez ojca świętego przybliżają wyznawcom Chrystusa prawdę o powołaniu do świętości, a także zapraszają wszystkich niewierzących do odnalezienia jej źródła.

B. ŚWIĘCI ŚWIADKAMI GODNOŚCI CZŁOWIEKA

Obrona godności człowieka stanowiła jedno z najistotniejszych zadań misji Jana Pawła II. Papież nauczał, upominał, ale również wychowywał do szacunku do człowieka niezależnie od jego wieku i sytuacji życiowej. Obrona godności człowieka od początku aż do naturalnej śmierci była szczególnie droga ojcu świętemu, czego wyrazem było między innymi wyniesienie na ołtarze osób traktujących życie z wielkim szacunkiem.

Jednym z elementów pedagogicznej koncepcji papieża było wskazywanie świętych, którzy szczególnie boleśnie doświadczyli zła, a jednocześnie zachowali godność własną i powierzonych im osób. Atak na godność ludzką zwyciężony mocą przebaczącej miłości staje się bardzo czytelnym przykładem. Wśród świętych i błogosławionych ogłoszonych przez Jana Pawła II nie brak męczenników, którzy oddali życie, broniąc wiary i godności ludzkiej. Jednym z licznych przykładów może być bł. Karolina Kózkówna, która oddała życie w obronie czystości.

Podkreślając znaczenie ofiary bł. Karoliny, Jan Paweł II powiedział, że przesłanie jej męczeństwa jest skierowane „do dziewcząt i chłopców. Do mężczyzn i kobiet. Mówi o wielkiej godności kobiety: o godności ludzkiej osoby. O godności ciała, które wprawdzie na tym świecie podlega śmierci, jest zniszczalne, jak i jej młode ciało uległo śmierci ze strony zabójcy, ale nosi w sobie, to ciało, zapis nieśmiertelności, j aką człowiek ma osiągnąć w Bogu wiecznym i żywym, osiągnąć przez Chrystusa⁴³. Wychowanie do wartości czystości, poświęcenia i godności stanowi bardzo ważne odniesienie w pedagogii Jana Pawła II. Wszak rozwój osobowościowy człowieka do pełni jego człowieczeństwa stanowi jedno z podstawowych odniesień wychowania chrześcijańskiego, które zmierza

⁴² Jan Paweł II, *Wiara i krzyż są nierozdzielne. Homilia Ojca Świętego wygłoszona podczas Mszy św. kanonizacyjnej w Rzymie 11 października 1998 roku*, www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/msza_kanon_11101998.html (8.10.2013).

⁴³ Jan Paweł II, *Homilia podczas beatyfikacji Karoliny Kózkówny, Tarnów, 10 czerwca 1987 r.*, [w:] Jan Białobok, *Błogosławiona Karolina Kózkówna*, Rzeszów 2005, s. 21–28.

„do widzenia siebie poprzez pryzmat wiary w powołanie do świętości, jest pokazywaniem człowiekowi prawdy o jego godności, prawach i obowiązkach”⁴⁴.

Szczególnej lekcją wychowania do szacunku do godności człowieka były tygodnie i chwile poprzedzające śmierć Jana Pawła II. Zmagając się z ciężką chorobą, ojciec święty potwierdził swoją postawą słowa, które głosił na temat godności człowieka. Stał w ten sposób w szeregu świadków Chrystusa, wiernych nawet w cierpieniu.

C. ŚWIĘCI JAKO WZÓR OSOBOWY

Istotny jest fakt, że akcentując powszechne powołanie do świętości, papież szczególną uwagę poświęcił świętości ludzi świeckich. W *Novo millennio ineunte* dziękował Bogu za to, że pozwolił mu „beatyfikować i kanonizować w minionych latach tak wielu chrześcijan, a wśród nich licznych wiernych świeckich, którzy uświęcili się w najzwyczajniejszych okolicznościach życia”⁴⁵. Jedną z takich osób była Joanna Beretta Molla, lekarka, która umarła, dając pierwszeństwo życia swojemu dziecku. Podczas jej beatyfikacji 24 kwietnia 1994 roku papież powiedział, że w ten sposób pragnie uczcić Rok Rodziny, a zarazem wyraźnie przeciwstawić się prawu zezwalającemu na dokonywanie aborcji. Podczas mszy kanonizacyjnej powiedział:

Joanna Beretta Molla była zwykłym, ale jakże wymownym świadkiem Bożej miłości. Kilka dni przed zawarciem małżeństwa pisała: „Miłość to najpiękniejsze uczucie, jakie Pan zaszczylił w ludzkich duszach”. Naśladując Chrystusa, który „umiłowawszy swoich [...] do końca ich umiłował” (J 13, 1), ta święta matka rodziny w sposób heroiczny dochowała wierności zobowiązaniom podjętym w dniu zawarcia sakramentu małżeństwa. Najwyższa ofiara, którą uwieczzyła swe życie, świadczy o tym, że tylko wtedy człowiek może się zrealizować, gdy ma odwagę całkowicie poświęcić się Bogu i braciom⁴⁶.

Nauczając o powołaniu chrześcijan do świętości, Jan Paweł II pragnął ukazać współczesnym wiernym wzory postaw i drogi do świętości. Naśladowanie, a w jeszcze większym stopniu modelowanie postaw świętych stanowi ważny rys chrześcijańskiego wychowania. W działaniu ojca świętego była głęboka myśl. Działał jak dobry pedagog, który pragnie oddziaływać na uczniów nie tylko słowami, ale poprzez przykłady. Wskazując na świętych, podkreślał ich wiarę, ale również cechy charakteru oraz zainteresowania. Tak szerokie spojrzenie na świętych owocowało żywym zainteresowaniem ze strony wiernych. Doskonałym tego potwierdzeniem jest np. ukazanie przez papieża świata św. Adama Chmielowskiego, znanego w całej Polsce jako Brat Albert. Ta postać odegrała znaczącą rolę w kształtowaniu duchowej sylwetki Karola Wojtyły. Artysta o wrażliwej osobowości, a jednocześnie obrońca godności ubogich, stał się inspiracją nie tylko dla papieża, ale również wiernych.

Papież w nauczaniu kładł nacisk na świętość małżonków:

⁴⁴ B. Kołek, A. Spalek, *Samowychowanie...*, dz. cyt., s. 52.

⁴⁵ Jan Paweł II, *Novo millennio ineunte*, 31.

⁴⁶ Jan Paweł II, *Homilia podczas kanonizacji 16 maja 2004 roku*, http://mtrjnar.rzeszow.opoka.org.pl/gianna_molla/kanoniz.htm (8.10.2013).

Należy popierać uznanie heroiczności cnót, zwłaszcza świątobliwych wiernych świeckich, którzy realizowali swe powołanie chrześcijańskie w małżeństwie. Żywiąc przeświadczenie, że w rzeczywistości nie brak owoców świętości również w tym stanie, czujemy potrzebę znalezienia odpowiednich sposobów, ażeby świętość ta była przez Kościół stwierdzana i stawiana za wzór dla innych chrześcijańskich małżonków⁴⁷.

Podczas Wielkiego Jubileuszu ojciec święty 21 października 2001 roku wyniósł na ołtarze pierwszą w historii Kościoła parę małżeńską – Marię Corsini i Luigiego Beltrame Quattrocchio. Nie zdarzyło się w ciągu dwóch tysięcy lat chrześcijaństwa, aby wspólnie ogłoszono świętymi parę małżonków. Przez wieki panował model świętości indywidualnej i zakonnej, choć zdarzały się przypadki, zwłaszcza wśród głów koronowanych w średniowieczu, że jedno z małżonków zostawało świętym, a drugie obdarzano wielką czcią. Chociaż więc od samego początku małżeństwo jest uznawane przez Kościół jako droga do świętości, to jednak tylko ludzie w pełni poświęcający się Bogu znajdowali uznanie urzędów prowadzących procesy kanonizacyjne. Beatyfikacje i kanonizacje ludzi świeckich żyjących we współczesnych latach stały się pomocą w zdobywaniu świętości przez osoby żyjące w takim stanie. Wzór bliski współczesnego życia jest skuteczniejszy od oddalonego pod względem czasu i warunków. Przy otwarciu i dobrej woli wiernych bywa łatwiej internalizowany i naśladowany.

Jan Paweł II w Orędziu na XV Światowy Dzień Młodzi 2000 roku apelował do ludzi młodych: „Młodzi wszystkich kontynentów, nie lękajcie się być świętymi nowego tysiąclecia!”⁴⁸. To wezwanie, powtarzane wielokrotnie przez papieża, było nieustannym przypomnieniem, że w życiu chrześcijanina świętość oparta na miłości stanowi najważniejsze wyzwanie. Wpatrując się w różne drogi do świętości, gotowość oddania życia oraz przyjmując świętych jako wzory postępowania, młody człowiek może odnaleźć trudną, ale niezawodną drogę do szczęścia. Jako „świętych” widział Jan Paweł II nie tylko tych, którzy zostali wyniesieni do chwały ołtarzy, lecz także tych, którzy „choć nie beatyfikowani ani kanonizowani, postępowali za Chrystusem i Jego Ewangelią; tych, którzy bez wahania i kompromisów przyjęli Chrystusa za fundament swej egzystencji; którzy świętość uczynili programem swego życia”⁴⁹. Należą do nich wszyscy męczennicy, których papież nazwał „nieznanymi żołnierzami”, którzy walczyli w służbie wielkiej sprawy Bożej⁵⁰.

Pedagogia świętości Jana Pawła II nie dotyczy jedynie młodych ludzi. Również osoby dorosłe czy w podeszłym wieku mogą w równym stopniu korzystać z bogactwa Kościoła, umacniając się na drodze wewnętrznego rozwoju. Jego granic nie da się określić, gdyż perspektywa świętości przekracza ludzkie ograniczenia. Chociaż ta droga bywa niekiedy bardzo trudna, ma bardzo istotne znaczenie wychowawcze: uświęcający się człowiek staje się wzorem dla innych. Przekroczenie granic nieba może stać się dla innych zachętą do kroczenia w kierunku świętości.

Nie można zapomnieć o jeszcze jednym aspekcie wychowawczym związanym z zagadnieniem wychowania do świętości. Jan Paweł II, wskazując przykłady świętych, zachęcał

⁴⁷ Jan Paweł II, list apost. *Tertio millennio adveniente*, 37, www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/tertio.html (9.10.2013).

⁴⁸ Jan Paweł II, *Orędzie na XV Światowy Dzień Młodzi*, „L'Osservatore Romano” (1999) 9–10, s. 18.

⁴⁹ J. S. Martins, *Święci...*, dz. cyt.

⁵⁰ Jan Paweł II, *Tertio millennio adveniente*, 37.

do modlitwy przez ich wstawiennictwo. Więż pomiędzy żyjącymi na ziemi i świętymi, oparta za fundamencie prawdy o obcowaniu świętych⁵¹ daje prawo do zwracania się do nich z prośbą o pomoc na drodze do świętości. Pedagogika świętości nie jest więc jedynie wskazywaniem ideału, ale także zachętą do osobistego spotkania w wierze z tymi, którzy zostali przez Kościół nazwani świętymi. Ich orędownictwo stanowi cenną pomoc dla wielu chrześcijan zaangażowanych we własny rozwój.

ZAKOŃCZENIE

Pedagogika świętości posiada swoje prawa i zasady. Wśród nich najważniejszą jest zasada budowania świętości w oparciu o miłość. Święci i błogosławieni, którym w swojej działalności pasterskiej Jan Paweł II poświęcił bardzo dużo uwagi, są przykładami na to, że świętość jest trudna, ale możliwa do zdobycia. Świętości chrześcijańskiej nie należy postrzegać jako pewnego rodzaju wyobcowania człowieka, lecz raczej jako jego pełną realizację, zgodną z Bożym planem zbawienia. Dlatego liczne kanonizacje i beatyfikacje wpisywały się w określony program duszpasterski Jana Pawła II, w ideę nowej ewangelizacji.

Świętości nie sposób osiągnąć bez sięgnięcia do korzeni chrześcijańskiego wychowania, które proponuje sprawdzone metody zakorzenione w ewangelicznym przesłaniu. Są one odpowiedzią, którą człowiek daje Bogu, podejmując współpracę z łaską uświęcającą ludzkie życie. W nauczaniu papieża święci i błogosławieni pełnili bardzo ważną funkcję wychowawczą: przybliżali ideał świętości i stanowili zachętę do jego realizacji. Wskazując na ziemską drogę do świętości, akcentując rolę nawrócenia i dawanego świadectwa, wreszcie ukazując świętych jako wzory godne naśladowania, Jan Paweł II wyznaczał ścieżkę duchowego wzrostu chrześcijan. Jako mądry i doświadczony pedagog papież podkreślał, że wkroczenie na drogę wewnętrznego uświęcenia daje radość, której pełnia zostaje wyrażona przez Kościół w poszczególnych przypadkach w uroczystej formie beatyfikacji lub kanonizacji. Jednak celem życia człowieka wierzącego nie jest dążenie do osiągnięcia chwały ołtarzy, ale niebo, przygotowane dla tych, którzy miłują Boga (1 Kor 2, 9). Ono stanowi uwieńczenie działania Boga i współdziałania człowieka.

Liczne beatyfikacje i kanonizacje odzwierciedlały naukę Soboru Watykańskiego II, jego wskazanie powszechnego wezwania do świętości. Czasem budziły sprzeciw, wynikający najczęściej z niezrozumienia istoty świętości chrześcijańskiej. Jan Paweł II, wynosząc tak wiele osób na ołtarze, pokazał, że świętość nie należy tylko do historii. Prawda ta wypełniła się również w życiu Karola Wojtyły. Potwierdził je najpierw kardynał Joseph Ratzinger w homilii pogrzebowej, mówiąc: „Nasz ukochany papież stoi dzisiaj w oknie Domu Ojca, widzi nas i błogosławi nam”⁵². W odpowiedzi na te słowa tłum ludzi skandował: „Santo subito!” – „Święty natychmiast!”. Odpowiedzią na wielkie pragnienie Kościoła stały się beatyfikacja oraz kanonizacja Jana Pawła II. Są one potwierdzeniem i kontynuacją pedagogii Jana Pawła II.

⁵¹ *Katechizm Kościoła katolickiego*, 962.

⁵² J. Ratzinger, „Pójdź za mną”. *Homilia kard. Josepha Ratzingera na pogrzebie Jana Pawła II*, 8.04.2005, www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/inne/ratzinger_pogrzebjp2_or_08042005.html (10.10.2013).

LITERATURA

- Bartoszewski G., *Błogosławiony Jan Paweł II – promotor świętości*, [w:] www.radiomaryja.pl (8.10.2013).
- Chałas K., *Wychowanie ku wartościom religijnym – elementy teorii i praktyki pedagogicznej*, [w:] K. Chałas, J. Maj, Mariański J., *Wychowanie ku wartościom religijnym. Elementy teorii i praktyki*, Lublin–Kielce 2009, t. 4, s. 308–460.
- Gogola J. W., *Teologia komunii z Bogiem*, Kraków 2003.
- Jan Paweł II, List apostolski *Tertio millennio adveniente*.
- Jan Paweł II pokazał nam świętość, www.ekai.pl (8.10.2013).
- Jan Paweł II, *Homilia Ojca Świętego wygłoszona podczas Mszy św. kanonizacyjnej w Rzymie 11 października 1998 roku*, www.opoka.org.pl (8.10.2013).
- Jan Paweł II, *Homilia podczas beatyfikacji Karoliny Kózkówny, Tarnów, 10 czerwca 1987 r.*, [w:] J. Białobok, *Błogosławiona Karolina*, Rzeszów 2005, s. 21–28.
- Jan Paweł II, *Homilia podczas kanonizacji 16 maja 2004 roku*, http://mtrojnar.rzeszow.opoka.org.pl/gianna_molla/kanoniz.htm (8.20.2013).
- Jan Paweł II, *Homilia w Mariborze, 19 maja 1996 roku*, „L'Osservatore Romano” (1996) 7–8, s. 14–15.
- Jan Paweł II, *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994.
- Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*.
- Jan Paweł II, *Orędzie na XV Światowy Dzień Młodzieży*, „L'Osservatore Romano” (1999) 9–10, s. 16–19.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Christifideles laici*.
- Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messoriego*, Lublin 1994, s. 135.
- Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w UNESCO 1980*, [w:] Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, Rzym 1986, s. 64–81.
- Jundziłł I., *Samowychowanie*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1997, s. 716–717.
- Kołek B., Spalek A., *Samowychowanie w ujęciu Jana Pawła II*, [w:] *Wychowanie ku wartościom w świetle nauczania Jana Pawła II. Elementy teorii i praktyki*, t. 4, red. K. Chałas, Lublin–Kielce 2006, s. 40–54.
- Leszczyńska M., *Pedagogiczne idee Jana Pawła II o wychowaniu młodzieży*, [w:] *Pedagogia Jana Pawła II w XXI wieku. Teoria i praktyka*, red. N. Nyczkało, Stalowa Wola 2008, s. 231–295.
- Makówka A., *Pedagogia ewangeliczna Jana Pawła II*, Kalwaria Zebrzydowska 2003.
- Makselon J., *Dynamika religijności*, [w:] *Psychologia dla teologów*, red. J. Makselon, Kraków 1995, s. 283–313.
- Martins J. S., *Święci i świętość według Jana Pawła II*, www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THO/25jp/martins_swietosc.html (8.10.2013).
- Mastalski J., *Zarys teorii wychowania*, Kraków 2002.
- Naśladownictwo*, [w:] W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004, s. 263.
- Prężyna W., *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*, Lublin 1981.
- Psychologia wychowawcza*, t. 2., red. M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, Warszawa 1998.
- Ratzinger J., „Pójdź za mną”. *Homilia kard. Josepha Ratzingera na pogrzebie Jana Pawła II, 8.04.2005*, www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/inne/ratzinger_pogrzebjp2_or_08042005.html (10.10.2013).
- Rędzioch W., Nowak E., *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych*, www.niedziela.pl (8.10.2013).
- Rynio A., *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*, Lublin 2004.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja Lumen gentium*.
- Wojtyła K., *Zagadnienia podmiotu moralności*, Lublin 1991.